

Ewelina Grabowska

Cechy gwary warmińskiej w "Kiermasach na Warmii" Walentego Barczewskiego

---

Prace Językoznawcze 8, 11-19

2006

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Ewelina Grabowska
Olsztyn

Cechy gwary warmińskiej w *Kiermasach na Warmii* Walentego Barczewskiego

The features of dialect of Warmia in *Kiermasy na Warmii* by Walenty Barczewski

The author describes the features of the dialect that appeared in village near Olsztyn on the basis of *Kiermasy na Warmii* written by Walenty Barczewski. The phonetic, inflectional and wordsbuilding features will be in-depth analysed. The analysed features are characteristic of the inhabitants of Warmia in 19th century.

Słowa kluczowe: dialektologia, fonetyka, słowotwórstwo, fleksja

Key words: dialectology, phonetic, world building, inflection forms

Książka Walentego Barczewskiego¹ *Kiermasy na Warmii* uwidacznia wiele cech fonetycznych, fleksyjnych i słowotwórczych charakterystycznych dla gwary warmińskiej. Utwór pisany przez rodowitego Warmiaka dostarcza bogatego

---

¹ Walenty Barczewski urodził się 10 lutego 1856 r. w Jarotach. Pochodził z rodziny chłopskiej, zasłużonej w utrwalaniu polskości na Warmii. Był człowiekiem dobrze wykształconym, do gimnazjum uczęszczał w Braniewie, Reszlu i Chełmnie, gdzie w 1879 r. zdał maturę. Następnie został słuchaczem filozofii i teologii w Seminarium Duchownym w Braniewie. W okresie tym rozpoczął się Kulturkampf, co przyczyniło się do zamknięcia braniewskiego seminarium. W. Barczewski został przeniesiony do Eichstaedt w Bawarii i tam w 1883 r. otrzymał święcenia duchowne. Po powrocie na Warmię został wikarym w Butrynach, potem w Świętej Lipce i w Biskupcu, następnie objął administrację parafii w Wielbarku. Od 1894 r. był proboszczem w Brąswaldzie. Tam rozpoczął odbudowę kościoła, następnie zabiegał o zwiększenie liczby nabożeństw w języku polskim oraz o naukę religii w języku ojczystym. Proboszcz z Brąswaldu należał do współpracowników „Nowin Warmińskich” i „Warmiaka”, od 1907 r. podjął współpracę z działaczami skupionymi wokół „Gazety Olsztyńskiej”, kierował wieloma organizacjami polskimi. Zmarł 28 maja 1928 r. w Brąswaldzie, gdzie został pochowany. Na dorobek pisarski Walentego Barczewskiego składa się przede wszystkim literatura dewocyjna oraz prace poświęcone historii, geografii i językowi polskiemu na Warmii. Debiutował *Kiermasami na Warmii* drukowanymi w „Pielgrzymie”. Jego kolejne publikacje to m.in.: *Nowe kościoły katolickie na Mazurach*, *Geografia polskiej Warmii* oraz

materiału do prześledzenia najistotniejszych cech gwarowych. Materiał do analizy został wybrany z całego tekstu *Kiermasów* wraz z *Dodatkiem*, lecz bez rozdziałów dodanych do tekstu w latach 20. XX w., gdyż nie są one związane tematycznie z pierwotnym tekstem *Kiermasów*.

Kiermasy na Warmii zostały napisane w 1883 r., w latach następnych dodawano do nich pewne fragmenty, aż do 1923 r., w którym ukazało się ostatecznie, rozszerzone wydanie. Wyrazy gwarowe zapisane są zgodnie z alfabetem i ortografią polską, gdyż Barczewski nie znał alfabetu fonetycznego. Zwyczaj kiermasów (odpustu, święta patrona kościoła) był Barczewskiemu dobrze znany, ponieważ jako ksiądz spotykał się z nim dosyć często. Kiermas opisany w książce odbywa się w Bartągu koło Olsztyna. Do miejscowych gospodarzy przyjeżdżają goście z różnych części Warmii i Mazur. Sprawiało to, że w treści zostały utrwalone cechy gwary okolic Olsztyna, Biskupca i Szczytna, ponieważ rozmowa w *Kiermasach* toczy się między osobami z tych miejscowości. Utwór jest zatem zróżnicowany gwarowo, zachowane zostały bowiem cechy gwary warmińskiej i w mniejszym stopniu gwary mazurskiej. Dialektyzmy pojawiają się głównie w dialogach, w mniejszym stopniu w narracji odautorskiej, a jeżeli w niej występują, ujęte są w cudzysłów. Na szczególną uwagę zasługują właściwości gwarowe w zakresie fonetyki, fleksji i słowotwórstwa.

Fonetyka

Cechy fonetyczne gwary warmińskiej w *Kiermasach* są stosunkowo dobrze zachowane. Dotyczy to zarówno wokalizmu, jak i konsonantyzmu.

W dialekcie warmińskim dawne ogólnopolskie $\bar{a}$ (długie) było wymawiane jako dźwięk odrębny zarówno od a , jak i od o . Było artykułowane przy nieco wyższym położeniu języka przy równoczesnym zaokrągleniu warg. Zakres wyśpiewania $\bar{a}$ był dość szeroki: w temacie rzeczowników, czasowników i przymiotników oraz w całej ich odmianie, w wyrazach nieodmiennych, w wyrazach obcego pochodzenia, przed sufiksami $-ek$, $-ka$, $-ko$ ². Barczewski określił tę gło-

---

Piśmiennictwo polskie na Warmii w XIX i XX stuleciu. Poza tymi pracami w prasie pojawiały się jego artykuły (*Gwara warmińska i mazurska*, *Źródła naszej Łyny* oraz *Mowa polska na Warmii*). Jego twórczość dostarcza mnóstwa autentycznych szczegółów obyczajowych oraz ciekawej informacji historycznej, folklorystycznej i geograficznej. Informacje o W. Barczewskim w: T. Oracki: *Słownik biograficzny Warmii, Mazur i Powiśla XIX i XX wieku (do 1945 roku)*. Warszawa 1983, s. 51; W. Ogrodziński: *Wstęp do: W. Barczewski: Kiermasy na Warmii i inne pisma wybrane*. Olsztyn 1984, s. XXX–XXXV, LIII–LXIII; J. Chłosta: *Słownik Warmii (historyczno-geograficzny)*. Olsztyn 2002, s. 27–28.

² Por. K. Nitsch: *Dialekty polskie Prus Wschodnich*. [W:] tegoż: *Wybór pism. Pisma pomorzankowe*. T. III. Wrocław 1954, s. 259–262.

skę jako „mętne a”³ i zapisywał jako *á*: *bábka* (s. 38), *brzydáku* (s. 51), *chowál* (s. 60), *brák* (s. 47), *brál* (s. 35), *bratowá* (s. 52), *národu* (s. 25), *dziádka* (s. 26), *Gutsztáda* (s. 77), *gwált* (s. 23), *kolán* (s. 65), *kozák* (s. 40), *áz* (s. 47), *dobrá* (s. 58), *czárnego* (s. 49), *czárniny* (s. 35), *postluchám* (s. 53), *prácy* (s. 52), *mieszkám* (s. 41), *przynájmi* (s. 36), *psiáskam* (s. 31), *náleżą* (s. 70), *náma* (s. 47), *námnilsa* (s. 57), *mieszká* (s. 41).

Oprócz *á* < *ā* w gwarze warmińskiej występowała samogłoska *a* < *ǎ*⁴, zapisywana w *Kiermasach* znakiem *a*: *abonował* (s. 73), *aby* (s. 47), *rola* (s. 69). Ogólnopolskie *ǎ* przechodzi w *e* po *j*⁵: *jegódko* (s. 31), *jek* (s. 21), *jeka* (s. 35), *Jekubzie* (s. 35), *jemarkam* (s. 57), *jepka* (s. 44). W czterech wyrazach widoczne jest również przejście *ǎ* w *e* po *r*: *redzi* (s. 21), *reda* (s. 36), *poredzić* (s. 65) *reki* (s. 39). Barczewski zapisał kilka wyrazów, w których pojawiło się przejście *ar* > *er*: *pomer* (s. 41), *lupercie* (s. 48), *lumer* (s. 59), *lumerlamu* (s. 59), *przyter* (s. 58), *terciu* (s. 52), *umerła* (s. 43), *wymerły* (s. 65). Przejścia te nie są jednak konsekwentnie zapisywane: obok *reda* występuje forma *rada* (s. 38), a obok form *jekie*, *jegódko* występują formy *jagódko* (s. 20), *jakie* (s. 26).

Ogólnopolskie *ě* (krótkie) było wymawiane na Warmii jako *e*, ogólnopolskie *ē* (długie) według Nitscha wymawiane było jako *ɤ*⁶. Cecha ta nie pojawia się u Barczewskiego. W *Kiermasach* występuje głoska *e*, pochodząca zarówno z *ě*, jak i z *ē*. Samogłoska *e* przed spółgłoskami nosowymi przechodziła w dialekcie warmińskim w *a*⁷. Barczewski zapisuje to przejście dość konsekwentnie: z *Panam Bogam* (s. 24), *przed wrześniam* (s. 67), *pełan* (*pełan wóz*, s. 20), *plótnam* (s. 63), *posiedzaniem* (*za jednam posiedzaniem*, s. 49), *potam* (*stul ją potam* s. 31), *razam* (s. 20), *plótnam* (s. 63), *jedzaniu* (s. 35), *pszanicy* (s. 37), *za budynkam* (s. 37), *tamtan tydziań* (s. 52), *rozzanic* (s. 53), *tamu* (*tamu dała* s. 69), *ziami* (*ziami nie wyda* s. 55), *ciankiego* (*to plótna ciankiego ze lnu* s. 52), *glamboko* (*za glamboko* s. 55), *niejedan* (s. 28).

W dialekcie warmińskim samogłoska *o* < *ǒ* (krótkie) była wymawiana jak ogólnopolskie *o*, natomiast ogólnopolskie *ō* (długie) było wymawiane jako dźwięk pośredni między *o* i *u*⁸. Samogłoski te pojawiają się w *Kiermasach* tak samo, jak w języku literackim: *košno* (s. 41), *moc* (s. 28), *pokój* (s. 70), *nawój* (s. 52).

³ W. Barczewski: *Kiermasy na Warmii...*, s. 11.

⁴ Por. K. Nitsch: *Dialekty polskie...*, s. 259.

⁵ Proces ten jest charakterystyczny m.in. dla Mazowsza, jednak na Warmii było to zjawisko częstsze niż na Mazowszu, por. A. Basara: *Wymiana ra (> re), ja (> je) na Mazowszu*. Poradnik Językowy 1958, z. 1, s. 36–43.

⁶ Por. K. Nitsch: *Dialekty polskie...*, s. 262–263.

⁷ Ibidem, s. 263

⁸ K. Nitsch twierdzi, że *ó* było zawsze różne od *u*, choć znacznie bliższe jemu niż *o* – zob. tegoż: *Dialekty polskie...*, s. 265–266. Inni badacze stwierdzili, że wymowa ogólnopolskiego *ó* bliższa jest ogólnopolskiemu *o* niż *u* – H. Koneczna, W. Pomianowska: *Kilka uwag o fonetyce gwar Warmii i Mazur*. [W:] tychże: *Bajki Warmii i Mazur*. Warszawa 1956, s. 178.

W nagłosie samogłoska *o* była poprzedzona niezgłoskotwórczym $\underset{u}$ ⁹ zapisywanym przez Barczewskiego jako *l*: *łobsiewá* (s. 65), *łobejrzy* (s. 52), *łoboje* (s. 20), *łodegrać* (s. 48), *łobwożaniem* (s. 65), *łobwozić* (s. 66), *łobziedzie* (s. 24), *łobzieść* (s. 68), *łociesać* (s. 52), *łodpoczynek* (s. 59), *łoknami* (s. 59), *łokolicach* (s. 42), *łokonie* (s. 73), *łodpokutuje* (s. 52), *łodpozie* (s. 47), *łożanić* (s. 53), *łowsu* (s. 37).

Ogólnopolskie *i* i *y* stanowiły według Nitscha na terenie Warmii jeden dźwięk *i*¹⁰. W *Kiermasach* nie widać tej cechy, gdyż jest zapisywane *i* lub *y* w zależności od poprzedzającej je spółgłoski: *Linowska* (s. 41), *miodem* (s. 39), *Krzywonogi* (s. 40), *ryki* (s. 66). Samogłoska *i* przed spółgłoskami nosowymi przechodziła w *ja*, zarówno na początku wyrazu, jak i w środku: *jam* (*a tu kucharki nacieraja, żeby jam nie ostygło* s. 35), *mojam* (*siądájta na mojam mniejsu* s. 40), *jenący* (*zieta wszystkie, że tam jenący gádają* s. 63). Samogłoski *i* i *y* przechodzą przed *N* w *e*¹¹, ponieważ każde *e* przed *N* przechodzi w *aN*, stąd w *Kiermasach* formy: *z takami* (s. 36), *tam* (*na tam łodpuście* s. 34), *naszam* (*z naszym wozam* s. 25), *porządnam* (*łogładać za porządnam miejscam* s. 55), *z tami młodami* (s. 74), *Staram* (*ze Staram Dworam* s. 66), *na małam* (s. 65), *zkochanam* (s. 52), *w siódmam* (s. 67). W dialekcie warmińskim *i* i *y* przed spółgłoską *ł* przechodziły w *u*¹². U Barczewskiego formy czasownikowe z tematycznym *i* są zapisane przed *ł* jako *iuł*, z tematycznym *y* przed *ł* jako *uł*: *zawoziuł* (s. 37), *zaprowadziuł* (s. 60), *załožuł* (s. 72), *buło* (s. 23), *sprowadziuł* (s. 77), *pokropsiuł* (s. 60), *włožuł* (s. 72), *zgubziuł* (s. 71), *warzula* (s. 69), *dotrasiułaś* (s. 37), *chodziuła* (s. 63). Samogłoska *i* w nagłosie i w śródgłosie była poprzedzona przez niezgłoskotwórcze *i*¹³ zapisywane tekście *Kiermasów* jako *j*: *jida* (s. 69), *jigły* (s. 35), *jizbach* (s. 61), *chojinkami* (s. 69).

Ogólnopolskie *u* nie podlegało zasadniczym zmianom w dialekcie warmińskim¹⁴, dlatego formy z *u* są z reguły zgodne z językiem literackim: *rugują* (s. 43), *szanujesz* (s. 65), *wuj* (s. 46), *lnu* (s. 52). Jedyne w nagłosie i śródgłosie samogłoskę *u* przedzało niezgłoskotwórcze $\underset{u}$ ¹⁵ zapisywane przez Barczewskiego znakiem *ł*: *łubogiego* (s. 74), *łusłucháta* (s. 24), *łu* (*zitajcie łu nás* s. 21), *łucieknie* (s. 74), *łuszach* (s. 34), *łutłukli* (s. 56), *łutopsili* (s. 56), *łoluczala* (s. 58), *łuzierzyć* (s. 41), *łuzdy* (s. 72), *łutścia* (s. 59), *łoluczyć* (s. 66), *łaluczq* (s. 74), *wyłuczylu* (s. 34), *niełurodzajną* (s. 68).

⁹ K. Nitsch: *Dialekty polskie...*, s. 271.

¹⁰ Ibidem, s. 264.

¹¹ K. Nitsch pisze tylko o przejściu samogłosek *i* i *y* przed spółgłoską *n*, lecz widoczne jest to przede wszystkim przed spółgłoską *m* – zob. tegoż: *Dialekty polskie...*, s. 265.

¹² Ibidem, s. 264–265.

¹³ Ibidem, s. 270.

¹⁴ Ibidem, s. 267.

¹⁵ Ibidem, s. 271.

W dialekcie warmińskim wymowa samogłosek nosowych była dosyć różnorodna¹⁶. W *Kiermasach* samogłoski nosowe ϵ $ą$ w wygłosie były realizowane zgodnie z wymową warmińską – pojawia się samogłoska a : *sia* (*zabáwta sia* s. 21), *gorzáłka* (*gorzáłka łykać* s. 55), *trumna* (*znieśli trumna* s. 59), *na zgoda* (s. 31), *w zima* (s. 65), *na fura* (s. 37), *gorzáłka* (*gorzáłka łykać* s. 55), *pańszczyzna* (*łóbrábziać pańszczyzna* s. 66), *w pusta noc* (s. 59), *z tubakierka* (s. 47), *ni moga* (*chłopy ni moga* s. 56). Przed spółgłoskami zwarto-wybuchowymi i zwarto-szczelinowymi nosowość wydziela się w postaci spółgłoski nosowej. Samogłoska nosowa ϵ zrównała się z nosówką $ą$. W gwarze warmińskiej istniało przejście każdego e przed N w samogłoskę a ¹⁷, więc dało to połączenie: samogłoska ustna a + spółgłoska nosowa m n $ń$: *śwanty* (s. 37), *bańdzie* (*niech bańdzie pochwalony* s. 21), *miesiandy* (s. 78), *ksiandza* (s. 23), *postampy* (s. 66), *rankazica* (s. 35). Przed spółgłoskami szczelinowymi wymowa może być następująca: ϵ wymawiane jak aj , samogłoska $ą$ jak $ój$ lub następuje denazalizacja oraz pojawiają się wyrazy, w których wydziela się j , ale pozostaje samogłoska nosowa¹⁸: *majszczyzny* (s. 40), *siójsiad* (*siójsiad z Butryn* s. 40), *książki* (*zanuci z książki* s. 57), *szczęście* (s. 21), *wójsy* (*wójsy mu wstawały* s. 35), *szczęśliwie* (s. 78).

Na Warmii charakterystyczne jest przejście w dopełniaczu i celowniku liczby pojedynczej przymiotników rodzaju żeńskiego końcowego $-ěj$ w $-i$ lub $-y$ ¹⁹, w zależności od poprzedzającej spółgłoski. W *Kiermasach* proces ten pojawia się w wyrazach: *czam dłuży*, *tam gorzy* (s. 48), *z gruby* (s. 52), *ty* (*do ty pracy* s. 52), *przedny* (*do przedny braki* s. 72), *dobry* (*z dobry roli* s. 65), *tylny* (*na tylny losi* s. 71), *szeroki* (*na szeroki granicy* s. 69), *z cianki* (s. 52), *ji* (*sia ji wyrzek* s. 75), *żądny żywy duszy nie buło* (s. 55).

W *Kiermasach* pojawiają się spółgłoski dwuwargowe b p m i wargowo-zębowe v f oraz ich palatalne odpowiedniki. Spółgłoski dwuwargowe i wargowo-zębowe twarde były wymawiane tak jak w języku ogólnopolskim. Palatalne spółgłoski dwuwargowe w dialekcie warmińskim wyodrębniły palatalność jako osobny, następujący po wargowym element szczelinowy²⁰: $b' > bź$, $p' > pś$, $m' > mń$

¹⁶ Według badań Nitscha ogólnopolskie $ą$ brzmi w śródgłosie jak u , w wygłosie jak $ů$ lub o , natomiast ogólnopolskie ϵ brzmi jak y , w wygłosie przy zaniku nosowości jak e lub a – zob. tegoż: *Dialekty polskie...*, s. 267–268; Badania późniejsze wskazują, że nosówka przednia ϵ ma barwę e lub a , w zakresie nosówki tylnej $ą$ na całym terenie przeważa barwa o – A. Basara: *Charakterystyka fonetyczna gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur według stanu z początku lat pięćdziesiątych*. [W:] *Słownik gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur*. Red. Z. Stamirowskiej. T. 1. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1987, s. 28.

¹⁷ K. Nitsch: *Dialekty polskie...*, s. 268–269.

¹⁸ Ibidem, s. 269.

¹⁹ Ibidem, s. 264, 270.

²⁰ Por. K. Nitsch: *Dialekty polskie...*, s. 272; W. Steffen: *Rozwój p' b' i v' f' w dialekcie warmińskim*. „Język Polski” 1982, nr 1, s. 24–25.

lub $m' > m\acute{n} > \acute{n}$. W wymowie warmińskiej *bź pś mń* spółgłoski *b p m* są twarde. Palatalność „przeniosła się” o jeden ruch artykulacyjny dalej – skupiła się na *ź ś*²¹. Tekst Barczewskiego dostarcza licznych przykładów takiej realizacji spółgłosek dwuwargowych: *bziada* (s. 36), *tubzista* (s. 35), *niebziosy* (s. 57), *powybzijane* (s. 55), *psioruny* (s. 43), *Psiotra* (s. 49), *psiórach* (s. 65), *izbzie* (s. 20), *psiásku* (s. 71), *dopsiero* (s. 60), *głupsie* (s. 36), *weźniam* (s. 48), *psielgrzymni* (s. 64), *ramnianiu* (s. 36), *mniało* (s. 60), *mniamczyzna* (s. 36). Wymowa asynchroniczna cechuje także palatalne spółgłoski wargowo-zębowe, które podobnie jak *b' p' m'* wyodrębniły element szczelinowy po wargowym, ale tu artykulacja wargowa zanika²²: $v' > v\acute{z} > \acute{z}$ lub $v' > vj > j$ oraz $f' > f\acute{s} > \acute{s}$. Barczewski zachowuje w *Kiermasach* wymowę *v'* jako *ź* lub *j*: *jerzbami (galazistami jerzbami przystrojona* s. 69), *zidać* (s. 35), *zitając się* (s. 77), *ziozą (drugich ze sobą ziozą* s. 30), *zina (dajcie kucha i zina* s. 30), *łoziecki* (s. 42), *pogotoziu* (s. 58). Spółgłoska palatalna *f'* realizowana jako *ś* pojawia się w *Kiermasach* w następujących wyrazach: *ksiātu (łąki pełne ksiātu czerwonego* s. 69), *dotrasiułaś (dotrasiułaś tą rantoziną* s. 37), *przytrasi (tobzie pewnie sia kiedyś tak przytrasi* s. 28), *repsie* (s. 71), *sigle (różne sigle nam spráziają* s. 47), *łosiery nadchodzą* (s. 23).

W dialekcie warmińskich zachowały się trzy szeregi głosek: przedniojęzykowo-zębowe: *s z c 3*, przedniojęzykowo-dziąsłowe: *ś ź ć 3* oraz środkowojęzykowe: *ś ź ć 3*. Spółgłoski te były z reguły wymawiane tak jak w języku ogólnopolskim, ale podobnie jak w dialekcie ostródzkim i na Mazurach doszło tu do pewnego zmieszania grup. W dialekcie warmińskim nie występowało mazurzenie²³. Warmia pomieszała natomiast spółgłoski *ś ź ć 3* ze spółgłoskami *ś ź ć 3*, czego rezultatem są głoski palatalne zamiast dziąsłowych lub dziąsłowe zamiast palatalnych²⁴. Cecha ta jest widoczna u proboszcza z Brąswałdu: *ślánka* (s. 55), *kiesiań* (s. 47), *nareście* (s. 47), *pośli* (s. 21), *ciasam* (s. 65), *ciste* (s. 31), *cieladniki* (s. 54), *łásników* (s. 72), *ciapka* (s. 64), *pociestuje (pociestuje go mnensem* s. 37), *ciajść (nalezną jam ciałjść* s. 55), *ciajsto (ciajsto o waju wspominali* s. 21), *zielaznami* (s. 72), *szruby* (s. 71), *szurki* (s. 42), *matyjasznie* (s. 78).

Spółgłoski przedniojęzykowo-zębowe *t d n* w dialekcie warmińskim występują tak jak w języku literackim: *daleko* (s. 70), *pusty* (s. 76), *najlepszy* (s. 29).

²¹ W. Doroszewski podaje jako przykład tylko twardą wymowę *pś*, ale podobnie wymawia się również *bź* i *mń* – zob. tegoż: *W sprawie wymowy spółgłosek wargowych palatalnych na Warmii i Mazurach*. „Poradnik Językowy” 1957, z. 7, s. 310; W. Steffen: *Zagadnienie dysymilacji w dialekcie warmińskim*. „Język Polski” 1984, nr 1–2, s. 120–121.

²² K. Nitsch: *Dialekty polskie...*, s. 272; R. Zawiliński: *Z kresów polszczyzny. Wrażenia pod różnika*. Kraków 1912, s. 36–37.

²³ W *Kiermasach* pojawia się proces mazurzenia, ale wynika to z tego, że osoby będące na kiermasie przyjechały do Bartaga z różnych okolic, również z terenów mazurzących.

²⁴ K. Nitsch: *Dialekty polskie...*, s. 277–279; R. Zawiliński: *Z kresów...*, s. 37.

Spółgłoska *ń* mogła tracić palatalność i być wymawiana jako *n* (dyspalatalizacja odbywa się niezależnie od sąsiedztwa fonetycznego)²⁵: *Palmowski przyjeżdżał i do mnie na gnadem konu z tem mnodem* (s. 37), *mnensio nyc ne rozważone* (s. 35), *wżenyła* (s. 38), *przedny* (s. 71).

Na terenie Warmii spółgłoska *rz* zachowuje swoją odrębność od *ż*²⁶ i jest to w tekście zapisywane konsekwentnie: *aż* (s. 49), *brzydastwo* (s. 54), *cygarzysko* (s. 45), *dłuży* (s. 48).

Spółgłoska *ł* brzmi na Warmii jak niezgłoskotwórcze *u*²⁷, w *Kiermasach* zapisywana jako *l*: *łiesz* (s. 41), *chałupy* (s. 65), *chłop* (s. 75). Spółgłoska ta nie była wymawiana na końcu wyrazu oraz między spółgłoskami: *pomer* (s. 41), *przyter* (s. 58), *jepka* (s. 44), *jebko* (s. 45).

W dialekcie warmińskim spółgłoski *l* *r* występowały tak jak w języku literackim: *ludziami* (s. 55), *raczyć* (s. 62), *rada* (s. 38).

Spółgłoski tylnojęzykowe w *Kiermasach* są oznaczane i zapisywane tak, jak w języku literackim: *karciska* (s. 48), *kawalek* (s. 65), *gardelko* (s. 39), *gbur* (s. 55). Spółgłoski *k* *g* w wymowie warmińskiej mogły ulegać dyspalatalizacji. Procesowi temu sprzyjało przejście samogłoski *i* przed spółgłoskami nosowymi w *eN* (następnie w *aN*) i zostało utrwalone w wyrazach: *na królewszam* (s. 66), *przed łolstyńszam* (s. 57), *wszysztkam (przy tam wszysztkam* s. 74), *w drugam* (s. 67), w *Poznańszam* (s. 36).

Cechą gwary warmińskiej jest przejście grupy *kt* w *cht*²⁸, które w tekście zostało odzwierciedlone w wyrazach: *chto* (s. 45), *chtórego* (s. 50), *chtóram* (s. 60), *chtóre* (s. 77), *nicht* (s. 35).

Słowotwórstwo

W gwarze warmińskiej występują na ogół te same konstrukcje słowotwórcze co w języku literackim. Widoczne są także tendencje słowotwórcze, które różnią dialekt od języka ogólnopolskiego²⁹. Na uwagę zasługuje kilka zjawisk.

²⁵ Por. J. Wójtowiczowa: *Spółgłoski miękkie m' ń*. [W:] *Studia fonetyczne z Warmii i Mazur. I: Konsonantyzm*. Red. A. Basara, J. Wójtowicz, H. Zduńska: „Studia Warmińsko-Mazurskie”. T. 7. Wrocław 1959, s. 80; A. Basara: *Charakterystyka fonetyczna gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur...*, s. 25–26.

²⁶ Por. K. Nitsch: *Dialekty języka polskiego*. Wrocław – Kraków 1957, s. 47, A. Basara: *Z archaizmów fonetycznych Warmii i Mazur. Odpowiedniki ogólnopolskiego rz*. „Poradnik Językowy” 1956, z. 4, s. 148–150.

²⁷ K. Nitsch: *Dialekty polskie...*, s. 277.

²⁸ Ibidem, s. 282.

²⁹ Por. S. Dubisz, H. Karaś, N. Kolis: *Dialekty i gwary polskie*. Warszawa 1995, s. 48–49; W. Cyran: *Tendencje słowotwórcze w gwarach polskich*. Łódź 1977, s. 5–7.

Badacze wykazują częste występowanie formantu *-ak* na Warmii³⁰, jednak w *Kiermasach* formant ten nie jest produktywny. Pojawia się tylko w kilku wyrazach: *dziéwczáki* (s. 36), *torfáków* (s. 42), *luterakiem* (s. 63).

Częściej zapisywany jest formant *-aczek* używany w *Kiermasach* przede wszystkim na oznaczenie zwierząt hodowlanych: *cielacki* (s. 42), *jegniacki* (s. 42), *prosiacki* (s. 42), *zrebacki* (s. 42), *gonsacki* (s. 42) lub formant *-ko*: *bydelko* (s. 68), *gardelko* (s. 39), *kolanka* (s. 67), *bagienko* (s. 45).

W gwarze warmińskiej występuje odmienna prefiksacja czasowników niż w języku ogólnopolskim³¹. Barczewski zapisał kilka przykładów takich wyrazów: *zbogacić* zamiast *wzbogacić* (*zbogaciul* s. 49), *poroztwarzać* zamiast *roztworzyć* (*poroztwárzali* s. 35), *zapóźnić* zamiast *spóźnić* (*zapóźnić* s. 23), *zczytać* zamiast *szczytać* (*zczytać* s. 57), *przedepać* zamiast *przydepać* (*przedepać* s. 53), *poradować się* zamiast formy bez prefiksu – *radować się* (*poradują sia* s. 31). Jeden raz pojawia się forma bez prefiksu: *przedawać* zamiast *sprzedawać* (*przedaje* s. 67).

Fleksja

W gwarze warmińskiej zachowały się formy dawnej liczby podwójnej w odmianie zaimków *my wy*³². Zaimek *my* w dopełniaczu przybiera trzy formy: *nás* (s. 21), *noju* (s. 21), *náju* (s. 21), a w celowniku formy *nam* (s. 47) lub *náma* (s. 20). W zaimku *wy* zachowała się dawna forma dopełniacza: zaimek *wy*: *wáju* (s. 21) oraz dawna forma celownika *wáma* (s. 24).

Formy liczby podwójnej zachowały się także w odmianie czasowników w czasie teraźniejszym i przyszłym prostym³³ wyrażone końcówkami *-wa -ta*. W 1. osobie realizowana jest końcówka *-wa*: *dostaniem* (s. 25), *możam* (s. 48), *mówim* (s. 64), *dawa* (s. 36), *máva* (s. 42), *przyjedziwa* (s. 77), *przyślewa* (s. 77), *weźwa* (s. 67), *wjedziwa* (s. 26), *wychodziwa* (s. 54), *zapraszává* (s. 77), *zidziwa* (s. 69), *możewa* (s. 66), *móziwa* (s. 38), *musiwa* (s. 37). W 2. osobie końcówką jest *-ta*: *chceta* (s. 41), *dostanieta* (s. 42), *lodwazyta* (s. 42), *luczyta* (s. 61), *luszcháta* (s. 24), *zajdzieta* (s. 70), *zidzita* (s. 66), *lobáczyta* (s. 66), *máta* (s. 41), *możeta* (s. 49).

³⁰ Por. W. Doroszewski: *Słowotwórstwo a geografia lingwistyczna (mechanizm działania analogii w słowotwórstwie gwarowym)*. „Poradnik Językowy” 1954, z. 5; H. Turska: *W sprawie rzeczowników typu cielak*. [W:] *też: Wybór pism (1945–1962)*. Red. T. Friedelówny. Toruń 1984, s. 41.

³¹ Por. H. Satkiewicz: *Produktywne typy słowotwórcze współczesnego języka ogólnopolskiego*. Warszawa 1969, s. 110.

³² K. Nitsch: *Dialekty polskie...*, s. 294.

³³ Por. A. Grybosiowa: *Dualis w języku polskim i słoweńskim. Zanik – trwanie*. [W:] *Studia historycznojęzykowe*. II. Red. M. Kucała, W. R. Rzepka. Kraków 1996, s. 311.

Podsumowanie

Przegląd cech fonetycznych, fleksyjnych i słowotwórczych gwary warmińskiej ukazanych w *Kiermasach na Warmii* pozwala ustalić, że gwara ta była dobrze znana Walentemu Barczewskiemu. Tekst *Kiermasów* zawiera autentyczne cechy gwarowe i jest cennym źródłem informacji o języku mieszkańców Warmii.

Summary

This article constitutes a survey of the features of the local dialect of Warmia which is based on the composition written by Walenty Barczewski. In this work the features of phonetic, word formation and inflection of the local dialect are discussed. The problem of vocalism shows phonetic features of the dialect including all kinds of vowels and contracted forms. The analysis of consonants consist of the description of bilabial, alveolar, affricate, velar and groups of consonants.

The analysis of word formation of words that belong to the dialect presents tendencies of forms that considerably differ from the literary language. The analysis of inflection depict the influence of phonetic processes on the inflection of words and occurrence of specific inflection forms of the dialect of Warmia. The final part presents the conclusion of the research.